

Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди в українській духовності

Олександр Кислашко,
кандидат богослов'я, протоієрей,
академік Міжнародної академії козацтва,
відмінник народної освіти

Григорій Савич Сковорода (1722—1794) десять років навчався в Києво-Могилянській академії. Перервав навчання. Був забраний як соліст академічного хору в Петербург у придворну капелу. Отже, Петербург мав нагоду познайомитися з "першим розумом нашим", чиє перебування там не могло, безперечно, не позначитися згодом і на становленні власне — російської філософської думки.

Пишучи близькою до звичайної української народної мови, Сковорода полишив по собі непоганий приклад допушкінським російським інтелігентам, що зреклися "мужицької" мови свого народу і перевдяглися то у німецьке, то у французьке мовне вбрання. Український письменник Гоголь ("український" вживаємо умовно, за аналогією до того, як алжирських та туніських письменників, що пишуть французькою мовою, називають алжирськими та туніськими) у "Вибраних місцях з листування з друзями" (1847 р.) писав, що "росіянин, чим більше входив у європейське життя, тим більше забував свою землю і тим менше міг знати, що їй більше личить" (Сочинения Гоголя, Т. 7. С.-Пб., 1900. —С. 146).

Що ж до капели, поєднуючи у собі талант співака й композитора, Г. Сковорода був у ній, поза тим, автором глибоко філософських пісень, ними — зі всім іншим — намагався підійняти співвітчизників до рівня народу, [24, 12—13]

Здобувши в капелі музичну освіту, повертається в академію і закінчує її.

Подорожує по Європі. Знав декілька мов. Після повернення з-за кордону викладає піітику в Переяславському колегіумі.

Дохідливо і просто доносив до учнів досягнення поетичної науки, що не сподобалось єпископові. Він залишає колегіум. Пише поетичну збірку "Сад божественных песен". Запрошують його працювати в харківський колегіум, але він відмовляється від чернецтва.

Великий авторитет Г. С. Сковороди серед учнів, його сміливі викривні промови проти несправедного життя чернецтва, прямота, критика фальші, новаторські підходи до викладання посилюють заздрощі та неприязнь до нього колег і особливо вороже налаштувують нове керівництво. Поета починають переслідувати, забороняють проводити позакласні заняття з юнацтвом, тому в 1764 р. він полишає колегіум, щоб у 1768 р. останній раз ще на рік повернутися в його стіни.

На запрошення харківського губернатора О. Щербініна, який домігся відкриття при колегіумі додаткових світських класів, Григорій Савич починає викладати "правила благонравія" у формі катехізису, для чого складає невеликий курс своїх лекцій "Начальная дверь ко христіанскому добронравію...", де порушує питання людського щастя, розкриває поняття про світ, природу, вічність, Бога.

В його лекціях перепліталися релігійні й морально-етичні норми людського буття. Проте з погляду єпископа белгородського Самуїла Миславського, виклад не відповідав церковним канонам, був світським за формою, а тому єпископ "вознегодовал на него с гонением".

Звинувачений у вільнодумстві, в 1769 р. Г. С. Сковорода назавжди залишає публічну педагогічну роботу й на 25 років стає мандрівним філософом, народним просвітителем. Свідомо не заживши ні домівки, ні майна, ні родини, він ходить по містах і селах з книжкою в

руці й торбиною за плечима. Цей час став апогеєм його філософської творчості. Один за одним Сковорода створює трактати у поширеній тоді літературній формі діалогів, складає притчі, байки, сповнені філософськими максимами і світоглядними критеріями, педагогічними ідеями і виховними принципами.

Григорій Савич намагається через свої твори донести до людей власне розуміння вдосконалення людської "натури". А щоб бути зрозумілим якомога ширшій аудиторії, він обирає основним засобом спілкування з народом казки (переважно у вигляді ба-йок на сюжети з життя тварин), пісні, думи. Він одним із перших вітчизняних педагогів розцінив твори усної народної творчості і як вияв педагогічних традицій народу, і як ефективний виховний засіб.

Тема самопізнання, що є головною в усій творчості філософа, дістає свого розвитку на початку 70-х років у розробленому ним ученні про дві натури, яке викладено в діалогах "Беседа, гареченная двое...", у його тлумаченні, що спиралося на традиції античної філософії, самопізнання полягає в осягненні істини, згідно з якою все у світі складається з двох протилежних натур: вічної і тлінної, матерії і духу, видимої і невидимої.

Наступний цикл філософських трактатів Г. С. Сковороди присвячується етичній проблемі досягнення щастя. Він стверджує думку, що шлях до щастя пролягає через моральне вдосконалення.

Для нього пізнання світу й пошук істини — це форма щасливого, наповненого вищим змістом, життя людини. А початковим кроком на шляху до щастя він вважає реалізацію ідеї, висловленої ще античною філософією, — "Пізнай самого себе". Використавши це світоглядне гасло Фалеса Мілетського, підхоплене Сократом і Платоном, просвітителю у діалозі "Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире" через метафоричний образ Сфінкса як уособлення двоєдності людського буття проголошує важливість самопізнання для досягнення щастя — без самопізнання неможливо зрозуміти власного життєвого призначення. Словами мудреця Едіпа Г. С. Сковорода звертається до читача: "Учись собирать расточение мыслей твоих и обращать их внутрь тебя. Щастие твое внутрь тебе есть, тут центр его зарыт: узнав себе, все познаеш, не узнав себе, во тме ходишь будешь и убоишься страха, где его не бывало. Узнашь себе полно, познаешься и задружишь с собою сей есть неотъемлемый мир, истинное щастие и мудрость совершенная". [14, 372]

Основна мета просвітництва Г. С. Сковороди — навчання людей науки щасливого буття. Нещастя в суспільстві він тлумачив як наслідок поганого виховання. Тож позбутися суспільного зла, на його думку, можна через "спасительное" виховання, зміст якого — реалізація принципу природовідповідності, тобто сприяння розвитку природних нахилів і здібностей кожної дитини. Саме природа є "матір'ю виховання і науки", "учителькою" і "провідницею" педагога. Розвиваючи своє бачення принципів природовідповідного виховання, яке виголошувало істиною необхідність "жити згідно з природою", що ототожнювалася з Богом, Г. С. Сковорода переконує: без урахування "природи" людина не зможе досягти успіху в житті, бо "без природы, как без пути: чем далее успеваешь, тем безпутнее заблуждаешь".

У поняття природи Григорій Савич вкладає значення індивідуального хисту, вроджених нахилів, розвиток яких має, на його думку, здійснюватись у процесі самопізнання, а щастя досягалось б у "сродній праці", тобто праці за покликанням, що виступає в його виховній теорії практичним шляхом досягнення гармонії.

Цінність учення філософа про "сродный труд", розкритого, зокрема, у творах "Благодарный Еродий", "Пчела і Шершень", "Жайворонки", полягає в тому, що воно, на відміну від еллінських тверджень, спрямоване проти усвідомлення й використання праці лише як джерела досягнення матеріальних благ. Сковорода вбачає у праці джерело радощів і людського щастя, вважає її основою "доброчесности", адже через працю особа дістає змогу вдосконалюватися морально. Неробство тлумачиться як моральне зло. У "сродном делании" людина найповніше виявляє й реалізує свої здібності, приносить користь суспільству, через що труд стає "сладким". З іншого боку, керуючись своєю життєвою філософією й педагогічним досвідом, гуманіст не протиставляє природу вихованню, але наголошує, що правильне виховання має лише посилювати розвиток закладених у дитині задатків, чим і сприятиме формуванню "істинної" людини. Словами "благодарного" птаха Еродія, триєдиного символа стійкості, благочестя, боротьби зі злом, героя однойменної притчі Г. С. Сковорода напучує: "Аще всяческая строит премудрая и блаженная натура, тогда како не едина она и исцеляет и научает? Всякое дело спееет, аще она путеводствует. Не мешай только ей, а если можешь, отвращай препятствия и будьто дорогу ей очищай. ... Не учи его (камень) котиться, а только помогай. Яблони не учи родить яблока: уже сама натура ее научила. Ограда только ее от свиней, отрежь волчцы" [13, 104].

Чутливий майстер-вихователь, Григорій Савич тонко вловив корисність і доступність для читачів і слухачів байки та притчі як форм повчання і через них проповідував свої етичні погляди. Прикладом притчі з яскравим морально-педагогічним змістом є "Благодарный Еродий", де у формі діалогу між Еродієм (лелекою) і Пішеком (мавпою) розкриваються стосунки між батьками і дітьми, ідеться про "сродність", про цінність почуття вдячності, про вміння задовольнятися малим, про необхідність нести (дарувати) благо іншим, про важливість самовдосконалення. На життєвих реаліях філософ доводить, що основою "природовідповідного" виховання є виховання родинне, бо перші природні вихователі й наставники молоді — батьки. Діти мають зростати в атмосфері глибокої пошани й любові до батька й матері, ставлячись до них як до "ікон божих". Водночас батьки повинні піклуватися не лише про народження здорових спадкоємців, а й про їхнє правильне ("благое") виховання. Вустами Еродія педагог-мудрець твердить, що "главизна воспитания есть: 1) благо родить; 2) сохранить птенцеви младое здравие; 3) научить благодарности" [13, 117]. Виховання вдячності є для Сковороди обов'язковою й необхідною умовою морального виховання. Для нього слова "невдячний" і "аморальный" звучать однаково, і тому невдячна людина не може бути доброчесною. Окрім цього, у зміст "благодарности" автор вкладає ще й друге значення — уміння дарувати доброту. Григорій Савич повчав ціну-

вати особу не за матеріальний статок, зовнішність, посаду, становище у світі, а за її внутрішню красу, за розум і моральні якості.

Зі сторінок творчої та епістолярної спадщини перед нами постає образ просвітителя, який мріє про суспільство вільне й щасливе, але усвідомлює, що соціальна рівність усе ж не може бути запорукою рівності розумової. Тому й висуває філософську тезу про "нерівність рівності", яка добре узгоджується з його гуманістичним світосприйняттям, з повагою до людини будь-яких талантів, будь-якої праці, незалежно від соціального стану й походження. Прогресивним є утвердження ним корисності й почесності всякої потрібної суспільству професії і трудового заняття, захоплення "сродними" трудівниками: "Здоровий хлібороб щасливіший від хворого царя. Ні, він навіть кращий і від здорового царя". Варто зазначити, що здоров'я філософ розумів не лише в його буквальному тлумаченні, а й як здоровий спосіб життя, що передбачав працю й поміркованість у всьому — їжі, потребах тощо.

Засуджуючи поверхове навчання і згубне виховання в сім'ях козацької старшини, Г. С. Сковорода виступав за створення вітчизняної універсальної освіти, якою керували б справді народні вчителі, нерозривно пов'язані зі своєю землею та народом, з його історією, звичаями й потребами. Основне в особі вчителя — моральні якості, а завдання — навчити простих людей самопізнанню, розкрити їм очі на світ, допомагати виявляти й розвивати природні здібності. А щоб учитель досягав успіхів у своїй роботі, він повинен був мати "сродність" з обраною діяльністю, вбачати в ній насолоду. Знову постає ідея "сродности", проповідувана просвітелем, переконання, що тільки праця за покликанням може мати успіх. Пройняті гуманізмом і його погляди на стиль взаємин між педагогом і вихованцями, обстоювання необхідності взаємоповаги і дружби між ними, протиставлення таких стосунків тогочасному авторитаризму. Учительське щастя ж, за Г. С. Сковородою, полягає в ширій любові до дітей: "Начало всему и вкус есть любовь. Как пища, так и наука не действительна от нелюбимаго". Окрім любові до дітей, учитель має глибоко володіти знаннями, наставляє Григорій Савич, для чого треба "долго самому учиться, если хочешь учить других", любити науку й постійно вивчати її, не зупиняючись у своєму вдосконаленні, бо "хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає учитись..." [15, 198-205].

Його філософській спадщині притаманна пристрасна зверненість до проблеми розвитку "благого серця" людини, яке він цінував вище од широкої обізнаності в науках: "Коликое идопоклонство восписывать человеческим наукам и человеческим языкам восприносит и воспричитать воспитание? Кая полза ангелский язык без добрия мысли? Кий плод тонкая наука без сердца благого?" [13, 104]. Категорія серця набуває у філософії Г. С. Сковороди характеру стійкого ядра. Серце характеризує душу людини, а думки сердечні є справжньою її силою, а тому вінцем щасливого існування є "радість серця".

Високо цінував Григорій Савич науку словесного спілкування вчителя з учнем, вбачаючи у слові силу, що може засівати голову дитини добрими знаннями й любов'ю, а може розлити в дитячій душі зміїну отруту й мучити її. Філософ-педагог вважав запорукою успіху вчителя вміння давати правильні настанови, рекомендував проводити бесіди-роздуми, особливо на моральні теми. Він сам блискуче володів словом, умів логічно й дієво переконувати, про що яскраво свідчить його листування з друзями.

Перебираючись з місця на місце, проживаючи то в одних знайомих, то в інших, скінчив своє подвижницьке життя 9 листопада 1794 р. в маєтку давніх друзів Ковалевських у селі Пан-Іванівці неподалік від Харкова. Сковорода заповів поховати себе не на кладовищі, а серед вільної природи, на пагорбі під дубом. За переказом його сучасників, він сам собі викопав могилу в саду, одягнув чисту сорочку, підклав під голову чернетки своїх творів, наклав старю селянською світою і спочив навіки. На могилі за його бажанням було зроблено напис: "Світ ловив мене, але не спіймав".

Простий народ любив Сковороду. На це маємо досить проречисті й компетентні свідчення. Полтавський мемуарист Лубяновський, що добре пам'ятав часи Сковороди (родивсь 1777 р.), пише про нього в своїх споминах: "Не зібрав він ні золота, ні срібла, але не для того й приймали його під свою стріху прості люде. Господар дому, до котрого він заходив, перед усім приглядавсь, чи не треба чогось поправити, почистити, перемінити в його одежі, в його обую; се й робилось негайно. Люде, особливо з тих слобід і хуторів, де він частійше бував і довго зіставався, любили його мов свого рідного. Він їм давав усе, що мав: добрі поради, остороги, поучення, приятельські докори за незгоду, неправду, п'янство, несовітність" [7, 127—128].

З вищесказаного можна зробити висновок, що духовний світ Г. С. Сковороди був надзвичайно різноманітним, куди входила і патристика, й ідеї Античності, й українська містична філософська традиція. Для цього філософа характерні ідеї духовного перетворення людини для пошуків і досягнення людського щастя. Шлях пізнання Бога у нього йде через вивчення Біблії, пізнання людиною самої себе; внутрішнього "Я", малого світу і великого світу. Його хвилювали проблеми сутності людини, її зв'язку зі Всесвітом, ставлення до природи і Бога, походження і долучення до добродійностей — природних і духовних. Український мислитель переніс в свою філософію Арістотелеву, а затим біблійну ідею про те, що душа людини знаходиться в її серці, яке продукує почуття, формує розум, пізнання тощо. Саме Г. С. Сковорода започаткував в українській духовності ідеї кордоцентризму, якими ми зараз так пишаємось і вважаємо, що це суто національне надбання — настільки вони відповідають нашим уявленням про істинну суть людини, її духовність.

Далі буде